

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ І ТУРИЗМ

УДК 911.3:316:314 (477.74)

[https://doi.org/10.18524/2303-9914.2024.2\(45\).318031](https://doi.org/10.18524/2303-9914.2024.2(45).318031)

Л. Ю. Буяновська, аспірантка

В. В. Яворська, доктор. геогр. наук, проф.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

кафедра економічної та соціальної географії і туризму,

Шампанський пров., 2, м. Одеса, 65015

buyanovskaya.lesya@ukr.net

ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ДЕМОГРАФІЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ

У статті висвітлено питання демографічної трансформації в Одеському регіоні, виявлені причини та встановлені географічні передумови трансформацій. Запропоновано використовувати в регіональному контексті поняття геодемографічних трансформацій. Встановлені регіональні та внутрішні територіальні особливості на основі проведеного внутрішньорегіонального аналізу геодемографічних трансформацій на засадах нового адміністративно-територіального устрою. За результатами дослідження запропоновано заходи щодо поглиблення розробок і регіональних цільових програм демографічної політики в регіоні в умовах воєнного стану та поствоєнної відбудови країни.

Ключові слова: демографічна ситуація, географічні передумови, геодемографічні трансформації, демографічна політика, Одеський регіон, геодемографічні процеси, децентралізація, воєнний стан, повоєнне майбутнє.

ВСТУП

Географічні аспекти сучасної демографічної трансформації охоплюють територіальні відмінності в демографічних процесах, таких як народжуваність, смертність, міграція, старіння населення, а також їхній вплив на економічний і соціальний розвиток. Одеський регіон, як частина південної України, має свої особливості демографічної трансформації, які відображають як загальноукраїнські, так і регіональні тенденції. В контексті низки реформ в Україні (адміністративно-територіального устрою, децентралізації, земельної, аграрної та ін.) посилились не лише регіональні, а й локальні (місцеві) територіальні аспекти в змінах демографічної ситуації. У зв'язку з широкомасштабною війною та введенням воєнного стану в Одеському регіоні спостерігаються системні зрушення в динаміці демографічних показників, які ускладнюються аналітичним узагальненням за відсутності офіційної достовірної та об'єктивної інформації. Однак нинішній стан демографічного розвитку вимагає обґрунтувань демогра-

фічного (а точніше геодемографічного) потенціалу повоєнного розвитку країни, регіону та окремих його громад після відміни правого режиму воєнного стану.

Проблемам оцінки географічних аспектів демографічних змін та факторів, які їх обумовлюють, присвячені численні наукові праці вітчизняних географів (Гукалова І., Хомра О., Джаман В., Дністрянський М., Заблотовська Н. та ін.), серед яких варто відзначити і формування наукового напрямку вивчення геодемографічних процесів в Одеському регіоні (Топчієв О., Яворська В. та ін.).

Нашими попередніми дослідженнями встановлено (Буяновська Л., Яворська В. та ін.) головні чинники, які визначають геодемографічні процеси регіону – депопуляція, міграція, встановлені періоди демографічних змін, їх передумови, виявлені причини змін, тощо. Виявлені в результаті подальшого дослідження географічні аспекти демографічних трансформацій в Одеському регіоні, які набули нового сенсу у зв'язку з воєнним станом, введеним у 2022 р., визначають актуальність проведеного дослідження.

Метою дослідження є аналіз демографічних трансформацій в Одеському регіоні на засадах нового адміністративного устрою в умовах воєнного стану. *Об'єктом дослідження є* демографічні процеси в Одеському регіоні. *Предметом дослідження є* аналіз демографічних трансформацій, встановлення географічних передумов демографічних змін в Одеському регіоні в умовах наслідків впливу децентралізації, адміністративно-територіальної реформи, ускладнених воєнним станом.

МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

При підготовці пропонованої статті використано окрім традиційних загальнонаукових методів, специфічні демографічні та суспільно-географічні методи і методики дослідження. При аналізі даних використано офіційні статистичні збірки. При аналізі демографічних трансформацій використано методологічні розробки Одеської наукової школи (Топчієв, 2005, Яворська, 2013). Методологічну основу досліджень становлять також розробки українського географа-демографа Джамана В. О., який встановлює відповідність розвитку демографічних процесів в залежності від складу населення та умов його проживання і життєдіяльності (Джаман, 2003).

Обробка статистичної інформації здійснювалась засобами офісних пакетів (зокрема Word, Excel).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ АНАЛІЗ

Сутність геодемографічного процесу (ГДП) в Одеському регіоні розглянуто в нашій роботі (Буяновська Л. Ю., Яворська В. В. та ін.), серед одним із чинників впливу встановлено значення просторових (геопросторових) відмінностей та підпорядкованість часовим трансформаціям. На формування сучасного стану ГДП в регіоні виявлено значимість чисельності, природного руху, міграційного

природного приросту населення. Встановлено тренди до зменшення кількості населення, часткової компенсаторності за рахунок міграційних рухів. Констатовано, що «сучасна геодемографічна ситуація в Одеському регіоні є загалом досить критичною: темп депопуляції збільшується за рахунок зменшення народжуваності і збільшення смертності» (Буяновська, 2022).

Вивчення демографічного потенціалу Одеського регіону виявило соціально-економічні та географічні передумови його формування та прояву (Буяновська Л. Ю., Яворська В. В. та ін.). В статті зазначається, що «демографічна ситуація в Одеському регіоні характеризується відносно низькою народжуваністю та високою смертністю, погіршенням медико-демографічних характеристик населення через зростання захворюваності, поширення хронічних хвороб та збереження високого рівня професійної захворюваності, виробничого та побутового травматизму. Протікання геодемографічних процесів в умовах реформування адміністративно-територіального устрою та децентралізації, які ускладнились з початком введення воєнного стану у 2022 р., суттєво відрізняються від умов довоєнного часу» (Буяновська, 2023).

Насамкінець, питання географічної обумовленості розвитку ГДП та потенціалу демографічного розвитку в регіональному контексті обумовлює необхідність пропонованого дослідження.

Аналіз існуючої наукової літератури, присвяченій вивченню демографічних змін (трансформацій), дає підстави нам запропонувати новий термін «геодемографічні трансформації» в регіональному контексті, як закономірності географічних передумов демографічних процесів та їх змін.

Наведемо ключові географічні аспекти демографічної трансформації Одеського регіону.

Географічні аспекти сучасної демографічної трансформації охоплюють територіальні відмінності в демографічних процесах, таких як народжуваність, смертність, міграція, старіння населення, а також їхній вплив на економічний і соціальний розвиток.

Трансформація українського суспільства дійсно є складним і багатограним процесом, що вимагає всебічного наукового осмислення та перегляду традиційних підходів у суспільно-географічній науці (табл. 1).

Це в свою чергу визначає методологічну сутність подальшого дослідження. Вирішення цих завдань потребує інтеграції зусиль науковців різних дисциплін, використання сучасних технологій (зокрема ГІС, робота з базами даних) та врахування глобальних та регіональних викликів.

Це допоможе забезпечити стійкий розвиток українського суспільства в умовах трансформації. Регіональні особливості також є вагомими, на чому необхідно робити окремі акценти.

Аналіз географічних аспектів регіональних відмін у геодемографічних трансформаціях на Одещині указує на безумовну геопросторову диференціацію, яка пов'язана з низкою комплексних показників розвитку ГДП. Окрім традиційних

Таблиця 1.

**Чинники впливу на геодемографічні трансформації
в регіональному контексті**

Чинник	Наслідки геодемографічних змін
Філософські аспекти	– Перегляд фундаментальних уявлень про місце суспільства в географічному просторі; – Осмислення взаємодії суспільства і природи через призму сталого розвитку.
Методологічні засади	– Удосконалення методів дослідження просторових структур суспільства; – Інтеграція нових підходів з інших наук: системного аналізу, економіки, соціології, екології, географії, тощо.
Геопросторова організація	– Аналіз змін у розподілі населення, урбанізації та розвитку регіонів; – Формування концепцій просторового планування відповідно до ринкових умов і потреб суспільства.
Демографічні аспекти	– Вивчення міграційних процесів і їх впливу на регіональний розвиток; – Аналіз демографічних криз, старіння населення, та їх наслідків для соціально-економічного розвитку.
Соціальні аспекти	– Зміна моделей споживання, зайнятості, освітніх і культурних потреб; – Дослідження соціальної нерівності та її просторових проявів.
Екологічні аспекти	– Вивчення впливу економічної діяльності на навколишнє середовище. – Розробка регіональних стратегій екологічної безпеки.
Економічні аспекти	– Становлення ринкової економіки, дослідження ефективності використання ресурсів; – Розвиток економіко-географічного зонування для раціонального управління територіями.
Культурно-духовні аспекти	– Збереження національної ідентичності в умовах глобалізації; – Дослідження культурних ландшафтів як чинників регіонального розвитку.

оціночних показників запропоновано враховувати при оцінці геодемографічних трансформацій поліетнічність та вплив воєнних конфліктів, які є суттєвими чинниками змін ГДП (табл. 2).

Таблиця 2.

**Географічні аспекти демографічних трансформацій
геодемографічних процесів в Одеському регіоні**

Назва АТО	Наявне населення		Середня щільність, осіб на 1 кв.км.	Амплітуда щільності (максимум – мінімум), осіб на 1 кв.км.
	Кількість на 1 січня 2023 р., тис. осіб	Питома вага населення в районі, %		
Одеська область	2 345	100	70,72	6228–6
Одеський район	1 380	59	353,45	6228–23
Березівський район	104	4	18,76	53–6
Білгород-Дністровський район	195	8	44,64	2408–16
Болградський район	144	6	31,89	86–16
Ізмайльський район	203	9	62,63	1373–21
Подільський район	218	10	30,93	308–13
Роздільнянський район	101	4	28,18	55–17

* вихідні дані з сайту Державної служби статистики України.

Зазначимо у результаті адміністративної реформи в регіоні створено 7 адміністративних районів та 91 територіальну громаду (Постанова ВРУ № 807-ІХ «Про утворення та ліквідацію районів» від 17.07.2020 р.). Сучасний стан геодемографічних процесів в Одеському регіоні на засадах нового адміністративного устрою висвітлено нами у публікації у 2022 р. (Буяновська, 2022). Наразі сфокусуємось на географічних аспектах у трансформації ГДП на прикладі показника щільності населення за нового адміністративного устрою. Аналіз цього важливого показника вказує на загальний тренд до зменшення щільності по регіону загалом (Яворська, 2013, Буяновська, 2023, та ін.). Так, в контексті змін щільності населення спостерігається тренд зменшення густоти населення з 79 у 1991 р. до 71 осіб у 2023 р. осіб на 1 кв.км.

Аналіз показників щільності населення відображає чіткі географічні передумови формування систем розселення. Найнижчими показниками характеризуються сільські громади, переважно на півночі і півдні області, особливо віддалені від обласного центру та своїх центрів районів і громад. Так, найменшу щільність населення зафіксовано в Чогодарівській громаді Березівського району. Переважна більшість сільських громад має щільність до 40 осіб на 1 кв.км., лише окремі громади, які віднесені до сільських мають вищі показники (Кароліно-Бугазька, Шабівська), для яких характерне приморське положення, наявність розвиненої інфраструктури, тощо. Більшість бувших районів центрів (до 2020 р.) та міст мають середні показники щільності населення, як правило цей показник становить понад 40 осіб на 1 кв.км. І лише для бувших міст обласного значення, селищ і сіл навколо Одеської агломерації показники щільності населення чітко відображають як географічне розташування громади, так і її соціально-економічні переваги у розвитку. Зазвичай, для вище зазначених громад показник щільності сягає для субурбанізованих територій навколо Одеси понад 100 осіб на 1 кв.км., для міст обласного значення (Ізмаїл, Білгород-Дністровський, Подільськ, Південне, Чорноморськ) – понад 300 осіб на 1 кв.км., для Одеси цей показник становить 6200 осіб на 1 кв.км. і є одним із найбільших по Україні.

Нинішній демографічний стан в Одеському регіоні характеризується наступними показниками.

1. Скорочення населення та старіння. Як і в багатьох регіонах України, Одеський регіон стикається з проблемою депопуляції. Скорочення населення зумовлене низькою народжуваністю, високою смертністю та значною еміграцією. Населення старішає, що відображає загальноукраїнську тенденцію, яка посилюється через недостатню кількість молодих людей та еміграцію працездатного населення до інших регіонів чи країн.

2. Міграція: Місто Одеса та область приваблюють мігрантів завдяки портовій економіці, розвитку транспорту, торгівлі та логістики. Одеса є важливим міграційним центром як для внутрішньої, так і для зовнішньої міграції.

Військовий конфлікт в Україні призвів до значної кількості внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Одеському регіоні. Це вплинуло на структуру населення, збільшуючи кількість жителів у містах, особливо в самій Одесі.

3. Урбанізація: Одеса є важливим урбаністичним центром. Продовжується процес зростання міського населення, особливо в місті Одеса та передмістях, де розвиваються нові житлові райони. Урбанізація в Одеському регіоні є типовою для великих портових міст, де збільшується кількість послуг, розвивається торгівля та туризм.

4. Економічна діяльність та демографічні зміни: Одеський регіон має вигідне географічне розташування на узбережжі Чорного моря, що робить його важливим торговим та транспортним вузлом. Це сприяє розвитку портової економіки, а також залученню працівників до сектора послуг. Однак значна частина населення зіштовхується з економічними труднощами, що призводить до трудової міграції до інших регіонів України або за кордон.

5. Сільське населення та проблеми депопуляції: Окрім міської урбанізації, у сільських районах Одеської області триває процес депопуляції. Молодь часто покидає села в пошуках роботи в містах або за кордоном, що спричиняє старіння сільського населення та занепад інфраструктури. Сільські райони також страждають від недостатньої соціальної інфраструктури та поганих умов життя, що підштовхує молодих людей до міграції.

6. Етнічна різноманітність: Одеський регіон історично є багатонаціональним. Тут проживають українці, росіяни, болгари, гагаузи, молдовани, євреї та представники інших національностей, що відображає етнокультурне різноманіття регіону. Етнічна мозаїка регіону впливає на демографічні процеси, зокрема на міграційні потоки, культурні та соціальні взаємовідносини між різними групами.

Таким чином, демографічна трансформація Одеського регіону відображає загальноукраїнські тенденції скорочення та старіння населення, посилюється через міграційні процеси, урбанізацію та специфіку економіки.

Запропоновані сценарії трансформації ГДП в Одеському регіоні, які базуються на врахуванні причин та передумов їх розвитку (табл. 3).

Нині під час війни, безумовно, геодемографічні трансформації в регіоні розвиваються за песимістичним сценарієм, для якого характерними є скорочення населення на фоні високої смертності та від'ємного сальдо міграцій.

В повоєнному періоді для Одеського регіону вбачаємо два ймовірних сценаріїв розвитку – реалістичний і песимістичний. Реалістичний базується на умовах припинення війни, економічної та соціальної стабільності, екологозваженої політики використання природних ресурсів, тощо. Прогнозуємо за цього сценарію повернення частини населення з-за кордону, особливо працездатного населення, позитивне відтворення населення, призупинення депопуляції та ін. Географічний аналіз таких трансформацій вимагатиме додаткового дослідження. Оптимістичний же сценарій враховує політичну стабільність в країні та регіоні, його сталий економічний розвиток, високі соціальні стандарти, перехід на

Таблиця 3.

**Сценарії трансформації геодемографічних процесів
в Одеському регіоні**

Причини	Напрямки демографічної трансформації	Наслідки	Прогнози та сценарії трансформації
<ul style="list-style-type: none"> – Економічна стагнація – Політична нестабільність – Соціальна криза – Війна – Хвороби – Загрози несприятливого довкілля 	Скорочення населення (смертність, депопуляція, від’ємне сальдо приросту, міграцій)	Зменшення населення часто супроводжується збільшенням еміграції, що ще більше посилює депопуляцію та від’ємне сальдо міграції. Низька народжуваність і тривалість життя впливають на структуру населення, де домінують люди пенсійного віку (старіння населення).	<i>Песимістичний</i>
<ul style="list-style-type: none"> – Припинення військових дій – Економічна стабільність – Соціальне вирівнювання – Екологічна збалансованість 	Стабілізація скорочення населення (зменшення темпів депопуляції, нульове сальдо міграцій)	Повернення частини населення з-за кордону, особливо працездатного населення. Позитивне відтворення населення, призупинення депопуляції, позитивні міграційні тенденції за рахунок повернення внутрішньопереміщених осіб	<i>Реалістичний</i>
<ul style="list-style-type: none"> – Політична стабільність – Економічний розвиток – Високі соціальні стандарти розвитку – Демографічна стабільність – Перехід на зелену екологорівноважену економіку 	Урбанізація, руралізація, зростання темпів народжуваності, зменшення показників смертності, позитивне сальдо зовнішньої міграції	Демографічний бум («концепт трьох дітей на сім’ю»), повернення і притік «мізків», позитивний баланс зовнішніх міграцій з європейських країн	<i>Оптимістичний</i>

зелену екологорівноважену економіку. Це дасть можливість в демографічному аспекті досягти повернення наших громадян з інших країн, позитивного притоку «мізків», внутрішніх здвигів у розвитку інституційності сімейного укладу, підтримки народжуваності і т.д.

ВИСНОВКИ

Сучасні тенденції геодемографічної трансформації в Одеському регіоні обумовлені впливом географічного середовища та внутрішніх регіональних неоднорідностей етнонаціонального, економічного, екологічного чинників, тощо. Визначальними передумовами геодемографічних трансформацій стало адміністративно-територіальне реформування, яке з однієї сторони привело до вирівнювання показників аналізування геодемографічних процесів, а з іншого –

зменшило можливість розробки якісних напрямків демографічної політики локального (в межах територіальної громади), районного та регіонального значення. За результатами дослідження запропоновано сценарії розвитку та заходи щодо удосконалення програм і заходів демографічної політики в регіоні в умовах воєнного стану та поствоєнної відбудови країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Буяновська Л. Ю., Григорьев О. В., Яворська В. В. Сучасний стан геодемографічних процесів в Одеському регіоні на засадах нового адміністративного устрою. Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки. Т. 27. Вип. 2(41), 2022. С. 137–146. [https://doi.org/10.18524/2303-9914.2022.2\(41\).268712](https://doi.org/10.18524/2303-9914.2022.2(41).268712)

Буяновська Л. Ю., Яворська В. В., Безуглий В. В. Демографічний потенціал Одещини: регіональні особливості. Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки. Т. 28. Вип. 2(43), 2023. С. 25–36. [https://doi.org/10.18524/2303-9914.2023.2\(43\).292731](https://doi.org/10.18524/2303-9914.2023.2(43).292731)

Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.10.2024).

Джаман В. О. Регіональні системи розселення: демографічні аспекти. Чернівці: Рута, 2003. 392 с.

Постанова ВР України №№ 807-IX від 17.07.2020 р. «Про утворення та ліквідацію районів» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2020, № 33, ст. 235) URL:

Про утворення та ліквідацію р... | від 17.07.2020 № 807-IX (rada.gov.ua) (дата звернення: 12.10.2024).

Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика. Одеса: Астропринт, 2005. 632 с.

Яворська В. В. Формування геодемографії як сучасного напрямку географії населення. Вісник Одеського національного університету. Серія: Географічні та геологічні науки. Т. 25. Вип. 1 (17). 2013. С. 254–261.

REFERENCES

Buianovska, L. U., Hryhoriev, O. V., Yavorska, V.V., (2022). Suchasnij stan geodemografichnih procesiv v Odeskomu regioni na zasadah novogo administrativnogo ustroyu (The current state of geodemographic processes in the Odesa region on the basis of the new administrative system). *Odesa National University Herald. Series: Geography & Geology*. Vol. 2 (41). 137–146. [in Ukrainian]

Buianovska, L. Yu., Yavorska, V. V., Bezuhlyi V. V. (2023). Demohrafichnyi potentsial Odeshchyny: rehionalni osoblyvosti. *Odesa National University Herald. Series: Geography & Geology*. Т. 28, Vyp. 2(43). 25–36. [in Ukrainian]

Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (State Statistics Service of Ukraine). (2024) URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (date of application: 12.10.2024). [in Ukrainian]

Jaman, V.O. (2003). Regionalni sistemuz rozselennia: Demografichni aspektu. (Regional resettlement systems: demographic aspects). Chernivtsi: Ruta. 392 p. [in Ukrainian]

Postanova VR Ukrainy №№ 807-IX vid 17.07.2020 r. «Pro utvorennia ta likvidatsiiu raioniv». (2020). (Decree of the Verkhovna Rada of Ukraine of 2020. No. 807- IX «On the Formation and Liquidation of Districts» (Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 2020, No. 33, Article 235) About the formation and liquidation of r... | dated 07/17/2020 No. 807-IX (rada.gov.ua) [in Ukrainian]

Topchiev, O. G. (2005) Suspilno-geografichni doslidzhennia: metodologisa, metodu, metoduku. (Socio-geographic research: methodology, methods, methods). Odessa: Astroprint. 632 p. [in Ukrainian]

Yavorska, V.V. (2013) Formyvannia geodemografii yak sychasnogo napriamyu geografii naseleennia. (Formation of geodemography as a modern direction of population geography). *Odesa National University Herald. Series: Geography & Geology*. Т. 25. Vol. 1 (17). 254–261. [in Ukrainian]

Надійшла 21.11.2024

L. Yu. Buianovska

V. V. Yavorska

Odesa I. I. Mechnikov National University,
Department of Economic and Social Geography and Tourism,
2 Shampanskyi Ln, Odesa, 65082, Ukraine
buyanovskaya.lesya@ukr.net

GEOGRAPHICAL ASPECTS OF THE MODERN DEMOGRAPHIC TRANSFORMATION OF THE ODESA REGION

Abstract

Problem Statement and Purpose. The article highlights the issue of demographic transformation in the Odesa region, identifies the causes and establishes the geographical prerequisites for the transformations. It is proposed to use the concept of geodemographic transformations in the regional context. Regional and internal territorial features were established on the basis of the intra-regional analysis of geodemographic transformations based on the new administrative-territorial system.

Data & Methods. When writing the article, traditional general scientific methods were used, which were combined with special methods of population demography and geography research. Statistical materials of the demographic situation at the national and regional levels were used for data analysis, and statistical and specific demographic methods were used for their subject processing. Excel software was used for data processing for the obtained results. When writing the work, data from official statistics were used.

Results. Current trends in geodemographic transformation in the Odesa region are due to the influence of the geographical environment and internal regional heterogeneities of ethno-national, economic, environmental factors, etc. The defining prerequisites for geodemographic transformations were administrative-territorial reform, which on the one hand led to the alignment of indicators for analyzing geodemographic processes, and on the other – reduced the possibility of developing qualitative directions of demographic policy of local (within the territorial community), district and regional significance. According to the results of the study, measures are proposed to deepen the development and regional target programs of demographic policy in the region in the conditions of martial law and post-war reconstruction of the country.

Key words: demographic situation, geographical prerequisites, geodemographic transformations, demographic policy, Odesa region, geodemographic processes, decentralization, martial law, postwar future.